

Інна Стешин, аспірантка

3 генези українського жіночого письменства

Сьогодні немало говорять про жіночу літературу, або, як її інакше називають, феміністичну. Цю літературу, коли сама жінка пише про жіночу долю, таку подібну і таку відмінну у різні часи, не без підстав вважають прикметою нашого часу. В далеке минуле відійшли уявлення про те, що жінка знала лише "дітей, кухню, церкву." Цей радикально змінений соціальний, етичний, психологічний статус жінки потребує відповідного опису й осмислення. Спробуємо у цій статті звернутися до розвитку жіночого письменства в Україні, показати його генезу та розвій на прикладі літературної творчості кільканадцяти українських письменниць.

Жіноча література існувала споконвіку - поезія Сафо, романи сестер Бронте, проза Жорж Санд, епістолярна проза дружин декабристів, творчість Лесі Українки, Марка Вовчок, Олени Теліги та інших. Цей список можна продовжити іменами наших сучасниць: Айріс Мердок, Маргарет Дреббл, Анна Ахматова, Марина Цвєтаєва, Ліна Костенко, Ірина Вільде, Ніна Бічуя, Галина Пагутяк, Емма Андїєвська, Оксана Забужко та багато інших. Зі своїх жіночих позицій вони вглядаються у свою жіночу сутність, свою жіночу долю, віковий жіночий біль, уважно осягають причини, наслідки не лише жіночого рабства, а й жіночого розкріпачення, яке прийняло в ХХ столітті тотальний характер.

Звичайно, фемінізм як у громадському житті, так і в літературному процесі не виник на голому ґрунті і в один день. Щоб переконатись у цьому, варто зробити невеличкий екскурс хоча б у нашу українську історію та історію української літератури.

Початки світської української поезії зв'язані з жінкою, луцькою шляхтинкою Оленою Копоть-Жоравницькою, авторкою скандального віршованого "пашквілюса", за який її 1575 року було викликано на суд за "образу чести". Ще у минулому столітті М.Максимович підрахував, що близько дві третіх усієї української фольклорної лірики складають жіночі голоси, тисячі з яких безіменні.

Український модернізм завдячує появі піонерки феміністичного руху Наталії Кобринської (1851-1920). У 1883 році вона пише своє перше оповідання "Пані Шумінська", в якому звучить думка про те, що жінка сама повинна дбати про певне місце в суспільстві, добиватись якоїсь спеціальності, а не бути утриманкою чоловіка. Оповідання отримало загальне схвалення читачів. Так само було оцінено і нове оповідання письменниці - "Задля кусника хліба". У ньому надзвичайно вражає безпорадність жіноцтва зі священницької сім'ї, яка втратила главу - єдину економічну й духовну опору. В 1884 році, повернувшись із Відня, Кобринська організовує в Станіславі "Товариство руських жінок", яке довго не проіснувало, але мало велике значення для подальшого розвитку феміністичного руху. З 1885 року письменниця веде інтенсивне листування з метою видання українського жіночого альманаху. З допомогою Івана Франка та Олени Пчілки альманах "Перший вінок" виходить у Львові в 1887 році. Із публікаціями в "Першому вінку" виступили також Ганна Барвінок, Євгенія Ярошинська, Анна Павлик, Дніпрова Чайка, Олена Пчілка, Олена Грицай, Уляна Кравченко, Софія Окуневська, Олена Кисілевська (в майбутньому вона очолить український жіночий рух на Галичині), Людмила Старицька, молода Леся Українка та інші авторки. Такої письменницько-жіночої антології в Україні ще не було. Спільною домінантою творів, вміщених у названому виданні, було зацікавлення долею жінки, художнє переосмислення проблем, що висувались суффражистським рухом. Історична вартість "Першого вінка", писала письменниця, у тім, що "інтелігентна жінка наша почувалася рівночасно русинкою і чоловіком, упінулася о свої права національні і громадські" [4, 92]. Письменниця клопотала про дозвіл жіноцтву вчитися в університетах, а також про заснування дівочих гімназій або ж дозвіл приймати дівчат до існуючих чоловічих гімназій.

Нова сторінка в українській літературі феміністичного спрямування зв'язана з творчістю Ольги Кобилянської (1863-1942). Великою заслугою письменниці на цьому терені став

показ жіночої душі в процесі самоусвідомлення особистості як повноцінної істоти. Саме Кобилянська, на думку критиків того часу, підняла вперше тему емансипації української жінки з середніх верств і заявила про її право на повнокровне життя. Цікаву оцінку жіночих характерів письменниці дав її сучасник - О.Грицай: «...її героїні не хочуть животіти безобразною нулею в середовищі провінційних уніформів, плосколюбів та безстрижних амфібій, а зважуються бути своєвільною людиною» [1, 3]. Олена в "Людині" і Наталка в "Царівні" - це, власне, один жіночий тип, тип гордої, внутрішньо багатой, інтелігентної жінки; тип, по суті новий для українського суспільства, тип самої Кобилянської. А в "Людині" в прийнятому розумінні власне "людське", жіноче начало перемагає. "Принаймі три ролі жінки відкрила О.Кобилянська під маскою "людина": жертви умов життя; ляльки, забавки чоловіка, сексуального об'єкта; суверенної природної одиниці, яка сама прагне знайти в чоловікові опору, реалізувати свою сексуальну об'єктивність" [2, 19].

Проти зведення жінки до об'єкта задоволення, а в літературі - до об'єкта опису - різко протестувала Леся Українка: "...се ж занадто жорстоко — виставити людину на натуралістичне позорище і дати їй "без сповіді" загинути в опінії читача...". Леся Українка (1871-1913) - письменниця, яка подала читачеві античну та християнську міфологію через "жіночу призму": історія Христа передана через історію двох його послідовниць - Міріам та Йоганни; історія падіння Трої - через образ Кассандри і т.д. "По суті, драматургія Лесі Українки являє собою не що інше, як грандіозне "перепрочитання" європейської культурної історії з альтернативних позицій - з точки зору "другої статі" [3, 175]. В драматургію та й в усю творчість Леся Українка вводить жіночий голос; її жінка починає сміливо висловлюватися і перестає бути "мовчущим божеством". Лише в кінці 20 століття вчений з Канади Р.Веретельник дослідив, що творча самотність Лесі Українки "ніколи не розглядалася як вислід її становища жінки, яка пише в світі, де жінки та їхні проблеми не вважаються важливими." [3, 175]. І те, що Іван Франко назвав Лесю "одиноким мужчиною" в її мистецькому поколінні, він лише підкреслив "жіночий характер" літератури модернізму і літературної творчості Лесі Українки зокрема.

Творчий доробок Євгенії Ярошинської (1868-1904) невеликий — три повісті, публіцистика, дитячі твори, мала проза. Письменниця і громадська праця Є.Ярошинської тісно

пов'язані. Разом з Н.Кобринською вона організувала в Стрию жіночі збори, доклала зусиль до виходу альманаху для жінок «Наша доля», була організатором народних читалень. Заслуга письменниці у літературі передусім у тому, що на матеріалі рідної їй Буковини вона зуміла поставити загальнолюдські і загальноукраїнські питання (повісті «Понад Дністром», «Перекинчики»). Тут і проблеми добра і зла, освіти й темряви, культурної відсталості краю, і, звичайно, проблеми становища жінки в суспільстві, які особливо хвилювали цю демократично настроєну жінку, за висловом М.Павлика, «емансиповану буковинку».

Як бачимо, будучи майже ціле ХІХ ст. в українській літературі "покриткою", "бурлачкою", "причинною", "повією", вона стає в кінці ХІХ ст. - на початку ХХ ст. "царівною", "одержимою духом" в жіночій творчості. Жіноча ідея на переломі ХІХ-ХХ ст. буде цілком державоспонукальною. Недаремно з глибини жіночої душі прозвучить несамовите почуття ненависті до чоловіка, з яким жінка не може стати "царівною", жіноча зневага, яка виливається у бажанні проклінати "як ту гадюку" недостойного її чоловіка в повісті Кобиланської "Людина". Але це почуття ненависті поступово зникатиме, може, швидше буде навмисне притлумлене.

Після першої світової війни українська література, як і сама Україна, не становила монолітної цілості, що не могло не вплинути і на українське жіноче письменство. Воно розвивається в рамках трьох важливих відгалужень тогочасної української літератури: західноукраїнської літератури, еміграційної української літератури та української радянської літератури. Еміграційну українську літературу у міжвоєнний період гідно представляли Наталена Королева, Уляна Кравченко, Катря Гриневичева, Оксана Лятуринська, Олена Теліга, Наталя Лівницька-Холодна й чимало інших письменниць.

Жіноче письменство Східної (пізніше Радянської) України гідно представляє відома під літературним ім'ям Дніпрові Чайки Людмила Березина (1861-1927), яка ввійшла в українську літературу як поетеса-символістка, член спілки селянських письменників "Плуг" на Радянській Україні. Письменниця співпрацює із західноукраїнським «Літературно-науковим вісником». Природа в її поезіях оживляється, перетворюється у людську постать, а ліричні, жіночі інтонації сприяють поетизації символіки, суб'єктивізації образів. Більш знайомі серед читачів є її "Морські малюнки", "Христонос", "Чудний", "Мара", "Кобза".

З повоєнних письменниць Радянської України заслуговують на згадку — Марія Підгірянкa, Ірина Вільде, Оксана Іваненко, Олександра Зозуля, Марія Пригара, Зінаїда Тулуб, Марія Романовська, Тетяна Романченко та багато інших.

Особливо хотілося б згадати таку жіночу за тематикою й сприйняттям Марійку Підгірянку (Марія Ленерт-Домбровська, 1881-1963) - закарпатську, галицьку, а згодом й українську радянську поетесу. Основні мотиви її віршів - мрії про краще майбутнє народу, оспівування краси рідного краю, природи Карпат. Виступала Марійка Підгірянкa і в жанрі поеми. Досить цікавою і своєрідною є поема "Мати-страдниця", написана в 1919р. Змучена жінка розповідає трагічну історію своєї сім'ї. В поемі авторка ставить відповідні соціальні акценти і приходить до висновку, що суспільство, де топчеться найсвятіше - материнство, не має права на існування.

Отже, жіночий голос у літературному багатолоссі першої половини ХХ століття є достатньо вагомим. У низці згаданих імен та назв творів виявляється генеза українського жіночого письменства, його зміцнення й певна еволюція. Хоча більшість жінок - авторок відкликалися своїми творами на актуальні теми, звертались до жагучих проблем сучасності, все ж таки у творчості кожної з них присутній образ жінки : чи жінки - матері, чи жінки - коханої, чи жінки - сестри й жінки - товариша. В одній письменниці виступає образ гордої, внутрішньо-багатої інтелігентної жінки, у другій — жінка - велична історична особа, у третьій — мати-страдниця. Але всіх об'єднує бажання зобразити жінку як людську особистість, показати її місце у реальному житті суспільства.

Радянська влада проголосила рівноправність жінки з чоловіком офіційно - і тоді проблема здавалась вирішеною. Як писала французька письменниця - феміністка Сімона де Бовуар з цього приводу, культ вождя, незалежно від того, чи був це Наполеон, Муссоліні чи Гітлер, виключав будь-які інші культу. Жінка, відповідно, перестає бути певним культом, привілейованим об'єктом опису в літературі. Вірніше, вона описується як гвинтик в загальній державній машині. Відкидаються уявлення про жіноче щастя, мрії, бажання. "...Суспільство взагалі любило "стирати відмінності" - між багатими і бідними, між містом і селом, між народами, мовами, горами й долами, тож відповідно між чоловіком й жінкою так само, а що стирання відмінностей є процес, зворотній творенню, то відмінності й зглажувалися на рівні "найнижчого спільного знаменника": майнові на рівні загального вивласнення

й пауперизації, інтеркультурні - на рівні варварства, інтерлінгвістичні - на рівні "суржику" - "трасянки" або формально-російського "ньюспіку", ну а міжстатеві - на рівні неясного заперечення "статі" як складової людського буття й перетворення зарівно мужчин і жінок на робочу худобу" [3, 156-157]. Той ідеал патріархальної жінки, пасивної й замкненої в колі інтимних і родинних інтересів, який панував наприкінці XIX-початку XX ст. замінюється ідеалом нової жінки — жінки - колгоспниці, жінки - робітниці: будівельниці, трактористки чи бетонниці. Автори виробничих романів, особливо 30-х років, ілюструють цю оголошену рівноправність, яка відразу ж стає реальністю. Можна назвати це маскулінізацією жінки, і не лише в повсякденному житті, а й у літературі, живописі та скульптурі. Феміністичні тенденції, ще помітні у прозі 20-х років, зокрема у плужанки Наталії Романович - Ткаченко (1884-1933), зовсім зникають надалі. Про жінку цього періоду писали багато, і не лише жінки-письменниці. Але у вчинках переважної більшості героїнь послідовно проявляються соціально зумовлені риси, що сформувалися під впливом узаконених в суспільстві норм моралі, системи виховання. Так особливості суспільного устрою проєктуються на особистісні якості, розриваючись у своїй глибинній соціальній сутності. У воєнному романі чи повісті жінка постає перш за все як рятувальниця своєї сім'ї, дітей, а отже і нації. У час, коли нависла небезпека над цілим народом, українські письменниці намагались осмислити долю всієї нації через долю жінки - матері. На повоєнний період припадає основна літературна творчість письменниці Ірини Вільде (1907-1982). Саме вона підхопила тему, розгорнуту О.Кобилянською та Н.Кобринською і творчо осмислила її. Дмитро Павличко слушно зауважив, що І.Вільде почала писати там, де поставила крапку О.Кобилянська. Авторка робить героїнею своєї ранньої прози жінку з середнього класу суспільства, хоча соціальний аспект у зображенні життя героїні досить часто взагалі відсутній. Героїні письменниці переважно дуже чутливі і горді натури, з багатим внутрішнім світом. Одна з основних проблем, які підіймає І.Вільде у своїх творах, — це традиційна для феміністичної літератури проблема особистого щастя жінки (новели "Марічка", "Щастя", "Дух часу", диалогія "Сестри Річинські"). Отже, ранні твори І.Вільде можна віднести до літератури феміністичного спрямування, щоправда співвіднесених до вимог часу.

Другу половину 50-х і початок 60-х років можна назвати періодом творчого оновлення поезії, літератури загалом. Особливо значною подією стала поява нового покоління - так званих "шістдесятників"; їх яскрава представниця - поетеса Ліна Костенко. Потужною хвилею влилася вона в поезію "шестидесятників", бунтом особистості, яку завжди знищувала система. У збірках "Неповторність", "Сад нетанучих скульптур" поетеса ставить гострі проблеми буття; в інтимній ліриці звучить мотив самотності, глибокий ліризм. Головною героїнею роману у віршах "Маруся Чурай" поетеса робить небуденну постать — дівчину з її соціально - історичним характером.

Галерею жіночих голосів в українській літературі як материковій, так і еміграційній у 70-90 роках представляють Маргарита Малиновська, Ніна Бічуя, Галина Пагутяк, Емма Андіївська, Оксана Сенатович, Атена Пашко, Тамара Мельниченко, Людмила Романюк, Оксана Забужко. І цей перелік можна продовжувати.

Філософ за фахом, Оксана Забужко увійшла в українську літературу як поетеса. В її віршах відчувається своєрідність поетики, що проростає з сучасного психофізичного світосприйняття. О.Забужко говорить про такі речі, про які досі в українському мистецтві так відверто ніхто не говорив. Сама Забужко називає це "позицією відкритої літературної свідомості". Але справжню популярність поетесі приніс роман "Польові дослідження з українського сексу". Роман, який викликав цілу хвилю протилежних оцінок, рецензій є новим явищем в сучасній "жіночій" літературі, оскільки підіймає ряд актуальних феміністичних проблем. Він цікавий і новий тим, що зачіпає проблему власне сексуального вивільнення і розкріпачення жінки, але ця проблема не єдина. В творі осмислюється сексуальна трагедія української жінки, якій доводиться підкорятися гнобленому чоловікові. Описуючи історію одного нещасливого кохання, авторка мимоволі приходить до загального аналізу сучасного стану українського суспільства. Можна було б сказати, що основна тема роману не жіноча, а чоловіча - почуття духовного, інтелектуального незадоволення від спілкування із сильною половиною людства. Безсвідома, майже метафізична імпотенція сучасного українського чоловіка - ось що приводить у відчай і саму авторку, і її героїню.

Отже, навіть побіжний аналіз української жіночої творчості кінця XIX і XX ст. дає змогу зробити висновок про генезу й розвій жіночого письменства в Україні, про те, що

емансипаційні тенденції так чи інакше проявляються в ньому, і цю тяглість традиції простежуємо в творах Наталі Кобринської, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Уляни Кравченко, Олени Теліги, Ірини Вільде і цілого ряду інших письменниць. Цю традицію сьогодні продовжують письменниці Оксана Забужко, літературні критики - Соломія Павличко, Віра Агеєва, Ніла Зборовська, Тамара Гундорова... І якщо на початку століття жінки своїми творами боролись за соціальне, економічне вивільнення жінки, за рівноправність з чоловіками у багатьох сферах суспільного життя, то в кінці 20 ст. звучить тема сексуального розкріпачення, протест проти типового сприймання жінки як сексуального об'єкта й чоловічої забавки.

Проте, якщо порівнювати розвиток жіночого письменства в Україні із західними країнами та США, то стає очевидним той факт, що в кількісному відношенні українське жіноче письменство «програє» французькому, англійському чи американському. І пояснення цьому слід шукати в закономірностях розвитку української літератури, в специфіці розвитку феміністичного руху в Україні, який довго затримався на емансипаційному етапі свого розвитку.

Література:

1. Грицай О. Слово привіту для Ольги Кобилянської в сорокаліття її діяльності // Нова хата. – 1927. - №10. – С. 3.
2. Гундорова Т. Погляд на “Марусю” // Слово і час. – 1991. - №6. – С.15-22.
3. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. – К.: Факт, 1999. – 340 с.
4. Козуля О. Жінки в історії України. - К.: Український центр духовної культури, 1993. – 256 с.